

21. ЦДІАК. – Ф.361. – Оп.1. – Спр.906.
22. ЦДІАК. – Ф.361. – Оп.1. – Спр. 674.
23. Gatrell P. A Whole Empire Walking : Refugees in Russia during World War I / Peter Gatrell. – Bloomington : Indiana University Press, 1999. – 317 p. – *Index: p. 309-317.* – *Bibliographical references: p. 291-308.* – ISBN-10: 0253336449. – ISBN-13: 978-0253336446.
24. Lohr E. Nationalizing the Russian Empire : The Campaign Against Enemy Aliens during World War I / Eric Lohr. – Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 2003. – Russian Research Center Studies. – 256 p. – *Index: p. 235-237.* – *Bibliographical references: p. 177-233.* – ISBN 13: 978-0-674-01041-3. – ISBN 10: 0-674-01041-8.
25. Lohr E. The Russian Army and the Jews : Mass Deportation, Hostages, and Violence during World War I / Eric Lohr // *Russian Review.* – 2001. – Vol. 60. – P. 404 – 419.
26. Prusin Alexander V. Nationalizing a Borderland : War, Ethnicity, and Anti-Jewish Violence in East Galicia, 1914–1920 / Alexander Victor Prusin. – Tuscaloosa : University of Alabama Press, 2005. – Judaic Studies Series. – 200 p. – *Index: 179-199.* – *Bibliographical references: p. 161-178.* – ISBN-10: 0817314598. – ISBN-13: 978-0817314590.
27. Rowland R. H. Geographical Patterns of the Jewish Population in the Pale of Settlement of Late Nineteenth Century Russia / Richard H. Rowland // *Jewish Social Studies.* – 1986. – Vol. 48, issue 3–4. – P. 207–234. – *Bibliographical references: p. 233-234.*

L. Bilous

JEWISH EXPULSION COMMITTED BY THE RUSSIAN MILITARY FORCES DURING WORLD WAR I

The article traces the Russian government policy towards the Jewish population in the front zones during World War I. Special attention is paid to the role of the Russian military command in the processes of their forced expulsion.

Keywords: Jews, expulsion, military forces, war, empire, army, pogrom.

УДК 947.7.084.2:316.653

Ольга Скороход

СТАВЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ КИЄВА ДО ЖОВТНЕВОГО ПЕРЕВОРОТУ ТА ПРОГОЛОШЕННЯ УНР (ЖОВТЕНЬ 1917 – СІЧЕНЬ 1918 Р.)

У статті аналізується ставлення населення Києва до жовтневого перевороту 1917 р. у Петрограді та переходу влади в Україні до Центральної Ради. Питання висвітлено з позицій історичної антропології.

Ключові слова: революція, Українська революція, Київ, УНР, проголошення УНР, жовтневий переворот.

Осінь 1917 року у Києві була часом невизначеності й глибокого розчарування. Стихла ейфорія, викликана Лютневою революцією. Неспроможність революційних органів влади швидко розв'язати економічні проблеми, які постали під час становлення нового режиму, спричинила соціальну нестабільність й зменшення довіри до Тимчасового уряду. З іншого боку, Київ, як і решта уламків колишньої Російської імперії, вчився жити у новій політичній системі. Події кінця жовтня стали першою зміною влади після рево-

люції й поклали початок довгому ланцюгу воєнних захоплень і переворотів.

Мета статті – дослідити ставлення київського населення до подій у Києві, викликаних поваленням Тимчасового уряду в Петрограді в ніч з 25 на 26 жовтня. До проблеми ставлення киян до революції та, зокрема, до змін влади історики раніше звертались, але досліджували загальний контекст революції чи її окремі аспекти. Окремо ця тема в історіографії не була розроблена, хоча певною мірою була порушена у роботах Галини

Басари-Талішак та Віталія Скальського [1; 33]. Проте їхні дослідження не присвячені ставленню мешканців Києва до змін влади. До того ж, згадані студії створені у руслі політичної та соціальної історії, тоді як у пропонованій розвідці застосовано антропологічний підхід.

Під час аналізу реакції обивателів було узагальнено і класифіковано прояви рефлексій груп і верств населення. Однак таке об'єднання може бути помилковим (особливо щодо періоду революції, який характеризувався різкою і часто болісною зміною цінностей), оскільки варіативність індивідуальної поведінки та проявів рефлексій була доволі широкою.

Специфіка економічного й політичного розвитку Києва визначала особливості соціально-політичної активності городян. По-перше, Київ не вважався розвиненим індустріальним центром, тому досить чисельною була середня верства. Це позначилось на тому, що більшовицькі ідеї здобували підтримку повільніше порівняно з іншими містами. По-друге, імперський Київ був центром російського націоналізму, що досягло свого піку на початку Першої світової війни. Тому українська політична програма не отримала широкої підтримки у місті.

Звістка про переворот у Петрограді, як і в час Лютневої революції, до Києва вчасно не дійшла [20, с. 1; 24, с. 1–2]. До того ж, це відбувалось на фоні місцевої напруженої продовольчої і криміногенної ситуації. Тимчасовий уряд уже не мав такого авторитету, як раніше [28, с. 113]. Власне у політичних колах реакція на більшовицький переворот відбулася одразу: створили Крайовий комітет з охорони революції в Україні, відповідальний перед Українською Центральною Радою. До нього увійшли представники усіх політичних партій, Київського військового округу (далі – КВО), Ради солдатських та робітничих депутатів. Об'єднання всіх політичних сил мало стати запорукою мирного розв'язання ситуації. Однак невдовзі проявилось поляризоване ставлення до перевороту серед київських правлячих кіл. Штаб КВО категорично засудив дії більшовиків й підтримав Тимчасовий уряд, а входження більшовиків до складу Комітету з охорони революції стало формальною причиною того, що командуванням КВО визнано Комітет неповноважним. Така позиція стала передумовою збройної боротьби проти більшовиків, яка була інспірована частинами, вірними КВО.

Збройний конфлікт між військами штабу КВО і збільшовизованими частинами київського гарнізону та червоногвардійськими загонами тривав 29–31 жовтня. Проте вже 28 жовтня були помітні ознаки майбутнього безладу: до Києва прибули нові військові частини, війська КВО оточили будинок Центральної Ради, аре-

штували виконком Ради робітничих і солдатських депутатів.

До широких верст київського соціуму інформація про становище у місті та можливість збройного конфлікту надходила мізерна або не надходила взагалі. Через це містом ширилося безліч чуток, зокрема з офіційних джерел, які не прояснювали ситуацію. Наприклад, за однією з версій, повстання більшовиків у Петрограді було придушено [3, с. 198]. Водночас, штаб округу і комітет висилали на вулиці патрулі. Поширення чуток сприяли також запобіжні заходи: заборона мітингів і навіть невеликих зібрань. Незважаючи на це, 29 жовтня біля Міської Думи зібрався натовп людей [20, с. 2]. Проігнорували вимогу патрульного юнкерського загону розійтися, люди спонукали курсантів до рішучіших дій. Частина юнкерів вистрелила у повітря та, ймовірно, у юрбу, тому що двоє чоловік були поранені [11, с. 52–53].

Обивателів центральних районів та лівобережжя Києва накрила хвиля боїв. Були жертви серед мирного населення [21, с. 2; 29, с. 1]. З 29 жовтня по 2 листопада не працювали банки, магазини, театри та інші публічні установи [21, с. 2]. Редакції кількох російських газет були захоплені [12, с. 4]. Населення намагалось не виходити на вулицю, проте все одно без жертв не обійшлося. Про активну підтримку тієї чи іншої політичної сили важко говорити (як правило, автори мемуарів, описуючи реакцію мешканців Печерська на жовтневі події, порівнювали її з попередньою ситуацією під час наступу більшовиків, зазначаючи, що, ще не зазнавши січневих обстрілів, киянам боротьба між військами київського гарнізону й більшовицькими загонами здалася страшною). Наприклад, гімназистка Малкова під час воєнного зіткнення перебувала у пансіоні. У своєму щоденнику вона описала паніку, яка охопила учениць та вчителів [14, с. 51].

Більшовицька преса повідомляла про загальний страйк робітників Києва, який відбувся 30 жовтня, коли повністю була паралізована система міської комунікації [4, с. 1]. Проте ці дані не підтверджуються іншими свідченнями. Принаймні не можна говорити про припинення роботи загалом у місті.

У центрі подій опинилися військові. Ситуація складалася серйозна ще й тому, що тоді у Києві відбувався український III Військовий з'їзд і Всеросійський загальнокозачий фронтний з'їзд. А це могло б спричинити значно масштабніші бої. Офіцери та солдати українських полків, які перебували під керівництвом УЦР, на початку конфлікту висловлювали цілковиту підтримку українським органам влади і були готові надати їм захист. Проте під час боїв траплялися випадки

переходу на бік більшовиків. Ставлення до подій солдатів тих частин, які перебували у відданні командувача КВО, також не було прогнозованим, оскільки є чимало свідчень про більшовицькі впливи у солдатському середовищі, зокрема й результати виборів у військових частинах до Всеросійських установчих зборів. Тож, окрім участі на боці Ради робітничих депутатів збільшовизованих частин гарнізону, також не раз траплялися випадки переходу на бік прогнаної воюючої сторони, і відбувалися зміни військової орієнтації у частинах, вірних КВО. Стихійна підтримка тієї чи іншої сторони під дією спонтанної агітації під час виступів, як ми припускаємо, мала не поодинокий характер, тому говорити про визначеність політичних настроїв у солдатському середовищі і серед нижчих верств важко. Ця теза стосується і більшовицьких загонів [9, с. 6; 37, с. 2–3; 37, с. 37]. Опір військ київського гарнізону тривав кілька днів. Військовому комітету Центральної Ради вдалося попередити виступ трьох юнкерських шкіл Києва, які за наказом керівництва Київської військової округи повинні були взяти участь у протистоянні. Важливим є те, що курсанти самі попередили українських офіцерів про можливість мобілізації [6, с. 264]. Таким чином, позиція Центральної Ради і Генерального Секретаріату серед курсантів частини військової школи Києва була неслабкою.

Іншою стороною, що брала участь у подіях наприкінці жовтня, були нижчі верстви, серед яких можна виділи дві «активні» категорії: члени робітничих збройних загонів та звичайні робітники, які їх підтримували. У виступі більшовиків, окрім військових частин, які підтримали їх (солдати 3-го авіаційного парку, 147-ма та 148-ма Воронезькі піхотні дружини), виступили червоногвардійські загони заводу «Арсенал», Деміївського снарядного заводу, робітники інших підприємств Деміївки, Печерська, Подолу, де відбувалася посилена більшовицька пропаганда. Помітно, що робітничий рух був погано організований та підтриманий широкими верствами робітників, навіть у межах конкретних підприємств.

Підстави для такого твердження дає аналіз осінніх страйків робітників різних галузей, а точніше спроб їх організувати. Працівники багатьох підприємств не підтримали страйк і радикальні заклики агітаторів з рядів РСДРП(б). Примусове припинення роботи під тиском професійних союзів викликало засудження [10, с. 4]. Разом з тим, під час боїв підтримку більшовицьким загонам надавали звичайні робітники. Наприклад, у розвідці були задіяні жінки та діти [8, с. 53], бурхливо й радісно реагувала ця категорія населення і на поразку військ КВО [8, с. 69]; ві-

домі приклади допомоги червоногвардійцям з боку робітників місцевості, які знаходилися у вирі конфлікту [9, с. 6].

Під час протистояння у перші дні після відступу вірних Тимчасовому Уряду військ спостерігалася активізація девіантної поведінки. Соціальна криза у суспільстві перейшла у нове русло: у місті відбувалися масові грабунки, самочинні обшуки й реквізиції авто. Вони супроводжувались нападами на міліцію та осіб, що відповідали за порядок. На кілька днів місто, фактично, було позбавлене охорони, тому що міліція й громадська сторожа, переважно, не реагували на ситуацію. Охорона громадського порядку загалом у місті була покладена на міліцію й охоронні загони мешканців. Але вони не були дієвими, з їхнього боку спостерігалася модель поведінки, яку обрали мешканці епіцентрів конфлікту та багатьох інших районів, – якомога менше з'являтися на вулицях, щоб не наражатися на небезпеку. Постанову Комісії з охорони міста про надання військ для захисту мешканців не виконали ані штаб КВО, ані Генеральний військовий комітет. Тому Миська Дума звернулася із аналогічним проханням до Центральної Ради і Ради солдатських депутатів [13, с. 12–13]. Власне, саме українські частини відіграли провідну роль в убезпеченні від ексцесів ключових центрів київського життя, зокрема пошти й телеграфу.

Через зростання криміналу, політичні події значно більше сприймалися крізь призму особистого, порівняно з реакцією на Лютневу революцію, коли відбулося всезагальне піднесення [15, с. 1–2; 21, с. 1–2; 25, с. 1–2; 29, с. 1; 30, с. 1; 31, с. 1]. Отже, під час збройного конфлікту 29–31 жовтня реакція населення Києва на події була виваженою. Це стало можливим завдяки виходу на перший план особистих інтересів мешканців та актуалізації побутових проблем. Поведінка під час боїв, які позначили зміну влади у Києві, залежала від місця проживання громадян (а відтак від рівня особистої безпеки) та від ступеня наближення до політичної еліти, а отже і поінформованості й можливості безпосередньо впливати на ситуацію. Іншим пластом проблеми є стихійна реакція на перебіг конфлікту з боку представників різних соціальних та національних груп, що була зумовлена, по-перше, поєднанням наслідків агітації з різних таборів, по-друге, соціальним становищем особи.

В результаті боротьби за Київ вся влада перейшла до Центральної Ради. Це ставило у пікантну ситуацію обидві ворожі сторони. Представники всіх небільшовицьких політичних партій визнали українські владні органи визнано інституціями, які стали наступниками Тимчасового уряду. Після перемоги українського блоку на ви-

борах до Всеросійських Установчих зборів її статус в правовому руслі зміцнився остаточно. Раді вдалося оволодіти ситуацією [25, с. 1]. 6 листопада Генеральний Секретаріат було визнано київською Міською Думою «органом крайової влади». Того ж дня Рада прийняла III Універсал, який проголошував автономію України як Українську Народну Республіку.

Жодних активних виступів проти Центральної Ради з боку згаданих партій або організацій не було. Свою позицію вони могли виражати підтримуючи або не підтримуючи новостворену УНР. Однак суспільні настрої відрізнялися навіть у межах певних груп населення. Наприклад, протилежні за характером заяви, зокрема, було зроблено від імені частини київського духовенства та професури [16, с. 2]. У Міській Думі щодо визнання III Універсалу точилися активні дискусії. Зрештою було ухвалено варіант постанови, запропонований кадетами, який не визнавав Універсал [13, с. 36]. Помітний контраст між урочистостями українського боку з нагоди проголошення УНР та ставленням до III Універсалу з боку російських кіл. Для проросійськи налаштованих осіб та для аполітичних обивателів ця подія не стала знаковою.

Нижчі верстви, очевидно, вітали соціально-економічну програму, яку декларував Універсал (звісно, якщо були з нею ознайомлені). Однак далеко не всім було близьке проголошення УНР і, таким чином, віддалення від загальноросійського дискурсу. Для російських сил, у першу чергу, саме національний аспект документа був неприйнятним. Крім того, пам'ять про важкі дні вуличних боїв впливала на рефлексії населення, які часто ставали криком душі. Доволі красномовним є запис у щоденнику вже згаданої гімназистки Малкової. Вона описала настрої своєї родини першого листопада: «А мы уедем в Крым навсегда. Скорей из этой Украины! Мне кажется, что я сойду с ума, если здесь останусь... Звери эти украинцы и большевики» [14, с. 53–54].

Для прихильників українських сил проголошення УНР стало святом. 9 листопада III Універсал оприлюднили на Софіївській площі. М. Шаповал писав про цю подію: «Незабутній день! Сіре листопадове небо над Києвом бачило, як сунувся хвилями люд, як ішло українське військo й Центральна Рада, як гримів українських революційний марш по вулицях старого Києва, як урочисто лунали слова з-під пам'ятника Богдану Хмельницькому, як урочисто піднята вгору булава гетьмана ніби салют Українській республіці» [3, с. 204].

Своєрідна альтернативність більшовизму Центральної Ради зіграла на її користь. Після неспокійних днів кияни знову могли займатися щоденними справами. Погляд на Центральну Раду з

цього кута зору давав їй беззаперечний плюс у протистоянні з Радою робітничих депутатів.

Після прийняття Універсалу УЦР почала політику ознайомлення населення з українським питанням і програмою українських партій, так би мовити, з перших рук. Принаймні формально Центральну Раду та її уряд визнавала більшість громадян. Це помітно на побутовому рівні. Апелюючи до влади з проханням розв'язати нагальні питання, звичайні обивателі, які не були знайомі з тонкощами політичного життя, передусім згадували про Центральну Раду. Наприклад, під час господарського конфлікту, що виник у Кирилівській лікарні, персонал клініки звернувся з проханням посприяти у розв'язанні проблеми лише до УЦР (наприкінці листопада 1917 р. сиділки і санітари лікарні на знак протесту неприйняття колективного договору з ними Київським земським комітетом влаштували страйк, захопивши пацієнтів і лікарів заручниками) [22, с. 2].

Своєрідним показником міри підтримки української влади з боку населення може бути ставлення городян до неполітичних українських організацій. У ситуації, коли Росія перебувала у стані війни, а Київ під час жовтневих подій безпосередньо зіштовхнувся з небезпекою збройних конфліктів, питання захисту міста постало з новою силою. З боку широких кіл з ентузіазмом була сприйнята ідея створення частин Вільного козацтва з київських робітників-українців. У січні 1918 року київські газети називали Вільне козацтво «мощной украинской организацией» [32, с. 2]. Однак популяризація цього руху в Києві відбувалася значно повільніше, ніж у сільських районах. Наприклад, на одному з найбільших київських підприємств, заводі Гретера і Криванека, до Вільного козацтва вступили близько 60 чоловік [34, с. 237]. Хоча залишається нез'ясованим питання політичних симпатій й почуття військового обов'язку серед козаків, адже це офіційні цифри, тоді як остаточні або стихійні й короткі переходи на інший бік під час боїв мали місце з обох сторін [27, с. 98]. Порівняно з робітниками, заготованими більшовиками, кількість членів Вільного козацтва у Києві не була вражаючою. Запис до лав Вільного козацтва використовували елементи, що перебували в опозиції до влади УНР. Наприклад, відомо, що до козацтва формально вступали прихильники більшовиків задля отримання зброї, яку надалі використовували у подальшій боротьбі проти Ради [9, с. 3].

Діяльність РСДРП(б) у Києві відчувалася й після проголошення УНР, і переходу влади цілком до рук Центральної Ради й Генерального Секретаріату. Їхній вплив був помітним не лише на політичному рівні. Символічні акції, проведені ними, отримували підтримку і сприяли

згуртуванню прихильників. Саме з листопада 1917 року спостерігається активізація «боротьби агітацій» між більшовиками й українцями.

Власне, симпатії чималої частини робітників та солдатів «полівішали». Про це свідчать результати виборів до Всеросійських установчих зборів у Києві, за якими більшовицька партія набрала майже утричі більше голосів, ніж на виборах у Думу влітку того ж року. Такий відсоток отримано, головним чином, завдяки голосам робітників та солдатів. Саме збільшовичені солдати та загітовані пропагандистськими бригадами ревкому нижчі верстви населення становили опору київського осередку РСДРП(б) і зверталися до організованих ним «інституцій». Так, більшовицький воєнно-революційний суд, базований на звичаєвому праві та стихійному «законі», продиктованому революцією, мав своїх «клієнтів» [17, с. 1]. Нерідко розглядали вже давно закриті царським судом справи. Про зміцнення позицій більшовиків йдеться і в офіційних звітах київського раднаркому від 24 жовтня [35, с. 3]. Проте оголошений більшовиками на 30 листопада загальний страйк більшість київського робітництва не підтримала [23, с. 2]. На деяких організаціях і підприємствах не застрайкував жоден робітник, хоча раніше працівники цих майстерень порушували питання про задоволення своїх вимог (це стосується робітників електричної станції, міського водопроводу, друкарень, трамвайних майстерень). Таким чином, більшість населення нижчих і середніх верств на практиці залишалися байдужими до активного політичного життя.

Отже, Центральна Рада в очах населення була легітимним органом влади, зростаючий вплив більшовиків (особливо за умови їхнього панування в Росії і за умови, що достовірних відомостей про те, наскільки міцними були їхні позиції у Петрограді було обмаль) спонукав рахуватися з ними. Загальнореволюційний дух піднесення підупав. Відбувалися маніфестації і зібрання, але порівняти їх з весняними демонстраціями за кількістю учасників і настроєм важко. Найбільшою була українська маніфестація на Софіївській площі 9 листопада з нагоди проголошення створення УНР. Окрім учасників демонстрації, на тротуарах і схилах звично була присутня публіка. Решта зборів, зокрема й акції на підтримку Установчих зборів, відбувалися в приміщеннях, здебільшого, у театрах. Всезагальної масовості, головним чином через нестабільну соціально-політичну ситуацію, вже не було, на відміну від перших місяців після Лютневої революції.

Подальше ставлення до Центральної Ради та Генерального Секретаріату залежало від кроків того, наскільки кроки української влади від-

повідали очікуванню населення. Окрім реакції на соціально-економічні положення III Універсалу, додалося ставлення до розпоряджень Ради та підконтрольних їй органів. Насамперед, це превентивні заходи, вжиті комендантом міста Ковенком для забезпечення безпеки. По-перше, після жовтневого перевороту з півночі і сходу почався притік іммігрантів до Києва. Щоб запобігти збільшенню населення у Києві, особливо ворожого українській владі, та погіршенню продовольчої ситуації, яка й без того була складною, Центральна Рада заборонила в'їзд до міста біженцям з Росії (хоча це розпорядження відверто ігнорувалося) [19, с. 1]. Російські кола не підтримали цей крок. Активізацію громадської активності викликали також два розпорядження командира київського гарнізону від 8 січня 1918 року: про виселення з Києва осіб, які оселилися у місті після 1 січня 1915 року та про квартирування українських військових частин у приміщенні університету. Перше мало на меті «очистити» Київ від багатьох чорносотенців і більшовиків, які перебралися сюди протягом війни і діяльність яких у другій половині 1917 року була відчутною. Тому січневий період правління Ради пройшов під знаком облав на згаданих осіб, які інколи супроводжувалися окремими пострілами або й перестрілкою [7, с. 62; 32, с. 2]. Ознакою моральної суспільної кризи стала робота міліції. Вона була неспроможна забезпечити порядок і під час «гарячих» днів кінця жовтня, і надалі, за деякими позитивними винятками, у боротьбі зі злочинністю. На офіційному рівні не раз підтримувалося питання про докорінну реорганізацію міліції або заміни її іншим органом безпеки. Системними були випадки глузу над міліціонерами: побиття та роззброєння (часто ставалися такі ситуації, коли міліціонер не виконував безпосередньо якоесь завдання, а патрулював). Так, за звітами міліції у період з 10 вересня по 6 листопада офіційно було зафіксовано 15 випадків роззброєння міліціонерів, 7 з них супроводжувалися побиттям (більшість з них сталося у жовтні) [11, с. 62].

Таким чином, у січні влада практично не мала підтримки киян. Така зміна настроїв відбулася через непопулярні акції українських владних органів. Спочатку в середовищі російського офіцера, прихильників російських та інших національних й соціалістичних партій українську владу сприймали як альтернативу більшовизму, радикальні ідеї якого не мали підтримки у решті політичних сил. У журналі засідань Миської Думи, де записано визнання Генерального Секретаріату «органом крайової влади», досягнення українських владних органів були проаналізовані у порівнянні з діяльністю ревко-

му, категоричне несприйнятою депутатами-небільшовиками [13, с. 4].

Іншою причиною симпатій до Центральної ради з боку неукраїнських кіл було наступництво від Тимчасового уряду. Генеральний Секретаріат вважали органом, що отримав праву владу від Тимчасового уряду, і таким чином, за умови його падіння в Петрограді й поразки військ київського гарнізону, став владним органом в Україні. Але до Тимчасового уряду на завершальному етапі його існування також ставилися доволі скептично, тому соціальна легітимність УЦР і Генерального Секретаріату, значною мірою, брала початок із загальнореволюційного русла.

Газети містили багато аналітичних статей відомих київських діячів про природу більшовизму. Майже всі вони наголошували на «схильності до самодержавства», а відтак і до монархії, тобто того, проти чого робилася революція [5, с. 1; 18, с. 2]. Подібні думки восени і пізніше висловлювали і у приватних розмовах [2, с. 82]. Формально, а якщо справа потребувала негайного вирішення і не залежала від політичних суперечностей, то й фактично, для населення Центральної Рада була легітимним владним органом.

Під час голосування на виборах до Установчих зборів спектр партій, які набрали багато відсотків голосів, був значно ширшим. Однак і за статистичними показниками і за свідченнями очевидців, вибори відбувалися мляво через низьку активність виборців. Вибори до Українських Установчих зборів, які відбувалися через корот-

кий час після виборів до Загальноросійських, інтересу майже не викликали. За умови соціальної кризи, що набирала щораз більших обертів, нестабільності політичної ситуації й криміногенної обстановки, революційний ентузіазм поволі спадав, а частина населення не бачила перспективи у виборах [7, с. 21].

У вирі загальної політичної апатії, нестабільності, панування чуток про наступ більшовиків і переговори з центральними державами «загубилася» увага до IV Універсалу з боку обивателів. Хоча Універсал закріплював вже майже чинний статус УНР, все-таки він офіційно проголошував незалежність – те, у чому постійно звинувачували український рух місцеві представники загальноросійських сил, починаючи з червня 1917 р.

Таким чином, можемо дійти висновків, що події кінця жовтня стали для Києва першим збройним викликом, що обумовило страх мешканців перед можливою фізичною загрозою. Політичні симпатії також впливали на ставлення обивателів до зміни влади. Визнання Центральної Ради як легітимного органу влади більшістю населення стало можливим завдяки цим двом чинникам, адже, з одного боку, вона несла певну стабільність, з іншого – була наступницею Тимчасово уряду як його крайовий представник. Однак наприкінці грудня і в січні після непопулярних заходів, вжитих УЦР для знешкодження радикальних елементів, Центральна рада втратила навіть цю вимушено-добровільну підтримку, стимулювавши цілковиту втому від щораз нових політично-військових перипетій.

- Басара Г. Українське провінційне місто як політичне і соціокультурне явище у добу національно-демократичної революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.): Дис... канд. іст. наук: 09.00.12 / Г. Басара / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка – К., 2003. – 207 арк. – Бібліогр.: арк. 181–205.
- Василенко К. П. Листи до Н. Трембіцької / К. Василенко // Василенко К. Статті, спогади, листування : В 2 ч. / НАН України; Інститут історії України / В. О. Горбик (відп. ред.), І. Г. Каліберда (упоряд.), Л. Д. Федорова (упоряд.). – Ч. 1. – К., 2002. – 368 с. – Бібліогр.: с. 302–303. – ISBN 966-02-2261-0.
- Верстюк В. Українська Центральна Рада. Навчальний посібник / В. Верстюк – К. : Заповіт, 1997. – 344 с. – ISBN 966-7272-10-9.
- Вестник Обласного и Киевского Совета рабочих и солдатских депутатов. – 1917. – № 1.
- Вечерний голос. – 1918. – № 4861. – С. 1.
- Галаган М. 3 моїх споминів (1880-ті – 1920 р.) : Документально-художнє видання / М. Галаган // комент.: Т. Осташко (передм., комент.), В. Соловійова (передм., комент.). – К. : Темпора, 2005. – 656с. : фотогр. – ISBN 966-8201-14-0.
- Гольденвейзер А. Из киевских воспоминаний / Гольденвейзер А. // Революция на Украине: По мемуарам белых / Н. Н. Попов (ред.), С. А. Алексеев (сост.). – Репр. изд. – М.; Л. : Госиздат, 1930. – XXXII, 435с. – (Революция и гражданская война в описаниях белогвардейцев). – ISBN 5-319-00815-5.
- Державний архів Київської області (далі – ДАКО). Ф. Р-4823. – Сп. 3. – Оп. 1.
- ДАКО. – Ф. Р-4823. – Сп. 16. – Оп. 1.
- Державний архів міста Києва (далі – ДАК). – Ф. 292. – Спр. 2. – Оп. 1.
- ДАК. – Ф. 292. – Спр. 4. – Оп. 1.
- ДАК. – Ф. 163. – Спр. 23. – Оп. 8.
- ДАК. – Ф. 163. – Спр. 83. – Оп. 8.
- Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. – Ф. 222. – Спр. 220.
- Киевлянин. 1917. – № 252. – С. 1–2.
- Киевлянин. 1917. – № 257. – С. 2.
- Киевлянин. – 1917. – № 282. – С. 1.
- Киевская мысль. – 1917. – № 200. – С. 2.
- Киевская мысль. – 1917. – № 212. – С. 1.
- Киевская мысль. – 1917. – № 259. – С. 1.
- Киевская мысль. – 1917. – № 263. – С. 1–2.
- Киевская мысль. – 1917. – № 280. – С. 2.
- Киевская мысль. – 1917. – № 287. – С. 2.
- Нова рада. – 1917. – № 176. – С. 1–2.
- Нова рада. – 1917. – № 177. – С. 1–2.
- Нова рада. – 1917. – 263. – С. 1–2.
- Петрів В. Спомини з часів Української революції (1917–1921). Ч. 1 : До Берестейського миру / В. Петрів. – Львів : Червона калина, 1927. – 180 с. : портр.
- Полонська-Василенко Н. Революція 1917 року: Спогади / Н. Полонська-Василенко // Український історик. – 1988. – № 1–4.

29. Последние новости. 1917. – № 4761. – С. 1.
 30. Последние новости. – 1917. № 4781. – С. 1.
 31. Последние новости. – 1917. № 4787. – С. 1.
 32. Последние новости. – 1918. – № 4859. – С. 1.
 33. Скальський В. Універсали Центральної Ради як екстремуми революції: погляд С. О. Єфремова / В. Скальський // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–192 рр. / НАН України; Інститут історії України / В.Ф. Верстюк (відп.ред.) – Вип. 2 – К. : Інститут історії НАН України, 2007. – С. 90–93.
34. Тинченко Я. Перша україно-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918 р.) / Тинченко Я. – К., Л., 1996. – 371 с. – ISBN 5-7702-1011-7.
 35. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 57. – Спр. 25. – Оп. 2.
 36. Центральний державний історичний архів у м. Києві. Ф. 317. – Спр. 33. – Оп. 2.
 37. Центральний державний історичний архів у м. Києві. Ф. 317. – Спр. 69. – Оп. 2.

O. Skorokhod

POPULAR ATTITUDE TOWARDS THE OCTOBER UPRISING AND THE DECLARATION OF THE UKRAINIAN PEOPLE REPUBLIC (OCTOBER 1917 – JANUARY 1918)

The article observes Kyiv residents' attitude towards the October uprising in Petrograd and the change of power in Kyiv. The author approaches the issue from the perspective of historical anthropology.

Keywords: revolution, Ukrainian revolution, Kyiv, UPR, declaration of the UPR, October uprising.

УДК 947.7 : 271.2”1940/1970”

Наталія Шліхта

ПРАВОСЛАВНІ ВІРНІ – НА ЗАХИСТ СВОЇХ ПРАВ І СВОЄЇ ЦЕРКВИ (НА УКРАЇНСЬКИХ МАТЕРІАЛАХ КІНЦЯ 1940-х – 1970-х рр.)

Стаття присвячена розгляду повсякденного спротиву православних вірних у повоєнній Українській РСР. Залучаючи чисельні неопубліковані архівні джерела, авторка статті визначає й аналізує стадії та масштаби протесту вірних, конкретні техніки, використовувані ними для захисту своїх релігійних прав. У фокусі дослідження також практична пристосованість вірних до сучасних їм суспільно-політичних і соціокультурних реалій.

Ключові слова: радянська держава, Церква, православна церква, антирелігійна політика, віруючі, повсякденний спротив.

Церква вижила в радянській державі передовсім завдяки відданості та стійкості своїх вірних. Визнання цього факту радянським керівництвом стало вагомою причиною того, що основоположний принцип руйнації організаційної структури Церкви втілювався інакше під час хрущовської антирелігійної кампанії, аніж під час сталінських гонінь 1920–1930-х рр. У 1950–1960-х рр. режим вважав за доцільне зберегти видимість Церкви як ієрархічної інституції, щоб попередити повторення міжвоєнної ситуації. Тоді влада опинилася віч-на-віч з «релігійними ру-

хами неконтрольованих мас віруючих», які контролювати не було жодної змоги.

У своїй доповіді «Про посилення контролю за виконанням законодавства про культу на території УРСР» на Всесоюзній нараді уповноважених Ради у справах релігій 16–26 липня 1969 року республіканський уповноважений Костянтин Литвин детально проаналізував дії вірян на захист Церкви. Він охарактеризував вірян як основних «носіїв релігійності» не лише тому, що саме вони склали основу Церкви, а й тому, що вони забезпечували зв'язок Церкви й